

Jan Tønnes Hansen

Danmarks Lærerhøjskole, København

Mentale tilstande og mentale kræfter

For nogen tid siden bragte DR-TV en reportage om adfærdsvanskelige, mere eller mindre kriminelle og svært anbringelige unge mænd. Karakteristisk for de fleste af disse unge var, at de gennem deres opvækst havde været udsat for så massive svigt og tillidsbrud fra deres omgivelser, at de aktuelt havde uhyre svært ved at opretholde tilliden til andre mennesker ud over snævert afgrænsede situationer og episoder. Nogle af de unge blev sendt til Norge, hvor en kærlig men samtidig bestemt og handlekraftig mand skulle være deres værge. Denne værge eller faderfigur syntes at have forstået, hvorledes et liv og samliv med ligesindede under forhold, hvor man sættes i nødvendighedssituationer, der fordrer arbejde (hvis man vil have mad på bordet og have tag over hovedet) og samarbejde (hvis man vil overleve forhold, som man ikke kan klare alene), kan medføre omrokeringer af ens værdiorienteringer og udvikling af sociale kompetencer. Og at han forstod at omsætte sin forståelse af tingene til konkret handling, bekræftedes af såvel de sociale myndigheder som de unges forældre og de unge selv, der enstemmigt mente, at opholdet hos faderfiguren i de norske fjelde havde medført væsentlige positive ændringer af såvel de unges værdiorienteringer som deres sociale kompetencer.

Hvad jeg særligt bed mærke i ved reportagen, var ikke så meget værgens evne til at handle ud fra en indsigt i forholdet mellem nødvendighed og frihed, herunder at også unge på kant med sig selv, andre og loven, hver især kan have udpræget *brug for* at opleve sig anerkendt som den de er; at være del af et forpligtende fællesskab med ligesindede; at have troværdige forbilleder at orientere sig efter; samt at indgå i situationer, der udfordrer deres evner, talenter, færdigheder og engagement (også selvom de ikke umiddelbart har *lyst til* nogen af disse ting). Hvad der især slog mig, var værgens forståelse for, hvordan han mentalt skulle håndtere de unges manglende tillid til sig selv og andre. Selv sagde han, at han *ikke* forsøgte at opbygge de unges tillid og selvtillid, men derimod forsøgte trinvist at ”ødelægge” den mistillid, som de allerede havde. Strategien var at ”udsætte” de unge for en art korrektive emotionelle oplevelser, bl.a. ved ikke at sende dem hjem eller på anden vis vigtige dem, uanset hvad de ellers selv gjorde for at fremprovokere sådanne reaktioner - af gentagelsestrang fx og for at få bekræftet deres livshistorisk velbegrundede opfattelse af, at voksne mennesker kan man ikke regne med.

Fra en praktisk vinkel er konsekvensen af værgens indstilling ganske frugtbar. Hvis han havde haft som mål at opbygge de unges tillid til sig selv og andre, ville han nemt være kommet til at opleve sit arbejde som ørkesløst, idet han ved ethvert tillidsbrud fra de unges side ville kunne opleve, at hans arbejde enten var mislykket, eller at han ”atter en gang” skulle starte forfra. Anskuer man tingene på denne måde, kan man

blive meget træt. Men fordi værgens mål var at ”ødelægge” de unges mistillid, kunne han hver gang dette lykkedes en smule, fejre begivenhedernes gang. Den psykologiske effekt af en sådan indstilling kan ikke undervurderes. Hver eneste gang, der forekommer momenter af gensidig tillid mellem en ung og værgen, eller mellem de unge indbyrdes, er der ”ødelagt” en smule mistillid og taget et skridt i den rigtige retning - og det uanset om mistilliden kun er fraværende i 5 minutter ad gangen, og uanset om der går timer, dage eller uger imellem sådanne fravær. Når tingene ser værst ud, kan man ud fra en sådan mental indstilling tænke tilbage på de gange, hvor det faktisk lykkedes at ødelægge en smule mistillid. Man vil med andre ord aldrig skulle begynde forfra, hvilket man kunne foranlediges til at tro ville være tilfældet, hvis det eksplicite mål var at opbygge tillid.

En anden ting, som relaterer sig til den ofte hørte forestilling om, at et væsentligt mål i forhold til børn og unges personlighedsudvikling må være at *opbygge* deres selvtillid, og som knytter an til Poulsens sprogløse overvejelser, er problemet med at sætte sig mål for, samt afgøre, hvornår selvtilliden er opbygget nok. Overfor såvel mistillidsfulde unge som børn og unge i almindelighed ville man med Poulsen kunne spørge: *selvtillid i forhold til hvad?* For hvis selvtillid er et kontradefineret ord, da kan det ikke anvendes til at tilskrive en mental tilstand i ubetingede kontekster. Forsøger man dette, så laver man pseudotilskrivninger. Og, kunne jeg tilføje: pseudotilskrivninger af den art, som man kan høre i radioen, når en ellers velmenende socialminister i takt med tidsånden formaner os om, at vi skal forsøge at *give* børn og unge *en selvtillid*.

Anderledes forholder det sig ifølge Poulsen med mistillid, der henviser direkte til mentale tilstande, og således kan anvendes meningsfuldt i både betingede og ubetingede kontekster. Fravær af mistillid må ud fra en Poulsens sprogløse være et bedre overordnet mål at arbejde ud fra. Skal dette ses som en praktisk implikation af Poulsens betragtninger generelt, og især i forhold til at arbejde med børn og unge, der har fået deres tillid til verden læderet, så har han fat i en meget central pointe.

For en teoretisk betragtning er jeg imidlertid knapt så overbevist af Poulsens ”oprydning” i/af de ”omvendte ord”. Problemet er, at han gennemgående forstår de ”omvendte ord”, som om de alene henviser til *mentale tilstande*, og således ikke har øje for, at flere af dem (måske alle) vel også ganske meningsfuldt kan forstås som henvisende til *mentale kræfter*. Forstår man alene tryghed, tillid, selvtillid, integritet, autonomi, vilje, identitet, selv osv. som ord, der henviser til mentale tilstande, kan man muligvis slutte, at der så må være tale om kontradefinerede ord. Spørgsmålet er imidlertid, om

en sådan slutning også holder, hvis man forstår de samme ord som henvisende til mentale kræfter? Dette mener jeg ikke er tilfældet. Lad mig prøve at forklare hvorfor.

Mentale tilstande og mentale kræfter. Indledningsvist skriver Poulsen (s. 6), at ord, der siger noget om, hvad mennesker erkender, stræber efter, føler osv., henviser til mentale tilstande. Ord for mentale tilstande viser bl.a. hen til menneskers intentionalitet, deres følelses tilstande, adfærdsdispositioner og adfærdsformer. Gennemgående for Poulsen præcisering og videre behandling af mentale tilstande, er, at der lægges vægt på, at man fornemmer, oplever, eller på anden vis ved af dem. Og deri er der naturligvis en pointe. For hvis ikke man fornemmer, oplever eller ved af noget, kan der vel næppe være tale om en mental tilstand?

Med mentale kræfter menes noget andet. Med mentale kræfter menes vedvarende psykiske drivkræfter, dispositioner, funktions- og selvorganiseringsdynamikker, som dels har et konstitutionelt grundlag og dels udvikles gennem den tidlige opvækst, og som mennesker opretholder, videreudvikler og udvikles af gennem hele livet, i form af kropsskemaer (Merleau-Ponty, 1994), personlige livshistorier og mytedannelser (Bruner, 1998; McAdams, 1993), tilværelsesprojekter (Bertelsen, 1994), selvdannelse (Hansen, 1999) osv.. Mens man i en eller anden forstand må være vidende om, eller stå i et oplevende forhold til mentale tilstande, er dette ikke tilfældet med de mentale kræfter. Vist *kan* man være vidende om, eller stå i et oplevende forhold til, sine mentale kræfter, hvilket fx er tilfældet, når man bliver klar over, hvad der for en dynamisk-psykologisk betragtning er "på spil", når man gentagende gange tiltrækkes af den samme type mennesker, til stadighed fisker efter komplimenter på bestemte måder, eller hvis man opdager, at man stadig er bundet af uforløst kærlighed (i betydningen "sentiments", Poulsen, 1993) til sin eksmand eller sin afdøde hund osv.. Men at man *kan* stå i et fornemmende, oplevende, vidende osv. forhold til sine mentale kræfter, betyder hverken, at man altid gør dette, eller at man for den sags skyld behøver at gøre det. Om man står i et sådant forhold eller ej, er ikke det afgørende. De mentale kræfter er der alligevel, som slumrende eller anonyme drivkræfter, dispositioner, funktions- og selvorganiseringsdynamikker, der orienterer ens tilværelse.

At det tilsyneladende lykkedes for den ovennævnte væрге at "ødelægge" en pæn del af de unges mistillid, skyldes formentlig, at han bl.a. selv besidder sådanne mentale kræfter - som uagtet hans til tider skiftende mentale tilstande - gør ham i stand til at bevare sin tillid til de unge, trods deres mistillid. Ikke alle vil kunne lykkes i en sådan bestræbelse, uagtet de til tider vil kunne opleve kontradefinerede mentale tilstande af tillid som modsætning til oplevelser af mentale tilstande af mistillid. Det afgørende er nemlig ikke, om man oplever tillid som mental tilstand, men derimod om man besidder tillid som mental kraft. Hvad jeg hævder, er, at tilliden som mental kraft er nødvendig, hvis man som værgen gennem længere tid skal arbejde med at "ødelægge" andres mistillid. Specifikt i forhold til Poulsens sproglogik er pointen, at tilliden som mental kraft (i den udstrækning et menneske besidder den) forefindes i en positiv og direkte betydning, som en bestemt åben tilgang til eller et bestemt engagement i verden: som en vedvarende

disposition for at forholde sig tillidsfuldt til mistillidsfulde unge mennesker fx. Og det uanset om man i situationer ved af det eller ej.

Måske Poulsen vil mene, at hans indledningsvist nævnte karakteregenskaber og adfærdsdispositioner vil kunne forstås som mentale kræfter i den her nævnte betydning. Mener han det, så er jeg enig. Problemet er blot, at de så ikke vil kunne bestemmes udtømmende som kontradefinerede mentale tilstande. Som egenskaber og dispositioner vil de netop forefindes som sådanne vedvarende fænomener, uanset om de opleves som modsætning til deres negative bestemmelser eller ej.

Selvværd: som mental tilstand og mental kraft Når Poulsen (s. 18; s. 29) skriver, at man ikke som sådan skal forsøge at udvikle børns selvværd, men derimod skal søge at styrke deres kompetenceudvikling og beskytte dem mod lavt selvværd, så er jeg enig¹. Ikke fordi jeg er enig i, at man ikke kan tale meningsfuldt om selvværd i direkte termer, men fordi jeg er enig i hans udviklingslogik, der siger, at et mentalt fænomen som selvværd ikke hører til de udviklingsduelige områder, som man kan sætte sig for at skabe gennem målrettet kognitiv mentaltræning, *ego-boosting practices*, disciplinering eller karaktertræning ud fra et fastlagt opdragelsesdesign. Hvis man forsøger dette, er man formentlig i færd med at bidrage til dannelsen af et "positivt falsk selvværd" (s. 16) og knægtelse af den udviklendes *livsmod* og *livsglæde* (Pahuus, 1997, pp.44). Udviklingslogisk er positivt selvværd ganske givet en følge af kompetenceudvikling og fravær af selvværdsødelæggende forhold. Men heraf følger ikke, at selvværd så entydigt må være et kontradefineret mentalt fænomen (eller ord). Dette er kun tilfældet, hvis der med selvværd udelukkende menes en mental tilstand. Selvværd kan imidlertid også forstås som en mental kraft, der relaterer sig til eksistentielle kvaliteter såsom livsglæde (som en eksistentiel åben og sig-med-tingene-forbindende-forholden-sig) og livsmod (som en eksistentiel åben og sig-i-verden-aktivt-indgribende-forholden-sig). Anskuet på denne måde er der ikke tale om en mental tilstand, men om en vedvarende disposition for eller parathed til at forbinde sig med andre og til i sine aktiviteter at handle ud fra, hvad man under rimeligt hensyn til omgivelserne skønner er rigtigt for én at gøre. Med et veludviklet selvværd som mental kraft i form af en vedvarende disposition for at møde verden med livsmod og livsglæde, vil man alt andet lige være rimeligt godt rustet til at opretholde en stabilt reguleret fornemmelse af den mentale tilstand, at man er "ok" som den man er, også selv om man af og til må lide de nederlag, som nu engang er forbundet med at være et levende menneske. Det centrale er, at selvværd som en veludviklet mental kraft ligger til grund for, at oplevelsen af selvværd som mental tilstand ikke hovedsageligt hænges op på bestemte præstationer og nærmest konstant anerkendelse af disse fra et publikum². Ved et velud-

¹ I den sammenhæng burde naturligvis føres en diskussion af, hvilke kompetencer der så skal søges udviklet og hvorfor, men det tillader pladsen ikke. For et bud på dette, se fx Hansen (1998; 1999a).

² Parallelt hertil kan konstateres, at hvis man som Poulsen vil hævde, at: "Tryghed er for dem der er bange. De der ikke er bange interesserer sig for andre ting" (s. 16), så bør det understreges, at der menes

viklet selvværd som mental kraft vil der således ikke til stadighed være *selvværd på spil* i den radikale betydning, at oplevelsen af selvværd konstant er afhængig af (og derfor til stadighed kan trues af) andres reaktioner. På den måde bliver selvværd som mental kraft en væsentlig forudsætning for, at man i forskellige situationer vil kunne opleve hele spændvidden af sit emotionelle register frit og ufordrejet, og dermed bedre vil kunne bevare *definitions magten* (Bae, 1988) over, hvad der i forskellige livs- og praksissammenhænge er det rigtige for én at gøre, sige, ønske, have brug for, insistere på, give sig i kast med osv.. Konsekvensen er, at selvværd som mental kraft også bliver en nødvendig forudsætning for, at man kan tale om *selvbestemmelse* i egentlig psykologisk forstand, dvs. selvbestemmelse i den dobbelte betydning af både at relatere sig udad mod andres styringer og indad mod forholdene i ens eget mentale univers (Hansen, 1998). Således er det ikke kun andre, der kan hindre ens mulighed for at udøve selvbestemmelse, hvilket man kan foranlediges til at tro, hvis man støtter sig til hverdagsproglige bestemmelser af selvbestemmelse som det "ikke at være styret af andre" (Poulsen, s. 22). Pointen er, at man også selv (mere eller mindre bevidst) kan hindre sine muligheder for selvbestemmelse, og en væsentlig faktor i sådanne selvhindringer er lavt selvværd - som direkte tilskrevet mental *kraft* først og fremmest, men også som kontradefineret mental *tilstand*, naturligvis ³.

tryghed som mental tilstand (dvs. som oplevelsesfænomen), og at tryghed som mental kraft, forbundet med en verdensåben tilgang til tilværelsen, i så fald er ladet ude af betragtningerne. Når han videre skriver, at: "*Kun truet, men fastholdt integritet fortjener at blive kaldt integritet, kun udfordret autencitet er en mental tilstand*" (s.18), så er jeg enig, men kun fordi der eksplicit tales om autencitet som mental tilstand og ikke som mental kraft.

³ I sin behandling af selvværd forholder Poulsen sig kritisk til Jesper Juuls begrebsbrug. Som han skriver, så har Juul "...*indført en skelnen mellem selvfølelse og selvværd, der går ud på, at ukritisk ros til børn fører til selvværd, men ikke til selvfølelse, og at selvværd er overfladisk, mens selvfølelse stikker dybt. Hans ordvalg er lidt uheldigt, for ord betyder nu en gang det, som folk og eksperter enes om, at de betyder, og ikke det, som man selv synes at de skal betyde*" (s. 17).

At Poulsen er kritisk overfor Juuls begrebsgymnastikker er i sagens natur i sin fulde orden. Det er dog lidt uheldigt, at hans kritik af Juul ikke tager afsæt i dennes sondring mellem *selvfølelse* og *selvtillid* (1995, p.84), men derimod i Poulsens egen sondring mellem *selvfølelse* og *selvværd*. Hos Juul kan *selvfølelse* og *selvtillid* anskues som komponenter i menneskers selvværd, der i Poulsens terminologi kan være mere eller mindre positivt falskt. Om Juul har ret i, at tendensen til falsk positivt selvværd er omvendt proportional med graden af *selvfølelse*, er en anden sag. At jeg føler mig ret overbevist om, at der er noget om snakken - hvis vel at mærke *selvfølelse* forstås som mental kraft og ikke som en mental tilstand, der kredses om i narcissistisk selvoptagethed - er ikke det væsentlige her. Det væsentlige er, at Poulsen i sin ekspliciterede kritik mod *den betydning, som Juul tillægger ordene*, nok burde tage afsæt i Juuls ordvalg fremfor sit eget. En anden indvending: Ifølge Poulsen er Juul af den opfattelse, at *selvtillid* er overfladisk. Hvor Poulsen har dette fra, ved jeg ikke. Men jeg ved, at Juul selv skriver, at: "...*selvtillid er [...] en mere udvendig, tillært kvalitet, men ikke udvendig i betydningen overfladisk*" (p. 86 - min fremhævelse).

Selvet som struktur eller oplevelse. Nært knyttet til overvejelser over selvværd er naturligvis overvejelser over begrebet om selv. Lig den manglende sondring mellem mentale tilstande og mentale kræfter, synes Poulsen ikke at få ordentlig fat i sondringen mellem selvet som *struktur* og selvet som *oplevelse*, når han påstår, at selvet kun hører hjemme i betingede kontekster (s. 27). Konklusionen han drager om, at selvet alene hører hjemme i betingede kontekster, bliver derfor halv. Poulsens argument er, at selvet er kontradefineret, fordi det typisk bruges i situationer, hvor én person har en særlig *selvoplevelse*, eller i situationer hvor én person *fremhæves i mod sætning til andre*. Hvis man alene anskuer selvet som oplevelse og som kontrast til andre, har Poulsen måske ret i, at der er tale om et kontradefineret ord. Men han har ikke ret, hvis man medregner selvet som struktur i betydningen den dynamisk-strukturelle organisering af grundlæggende former af menneskelig intentionalitet eller rettedhed (Bertelsen, 1994a; Hansen, 1999). Ihvertfald ikke, hvis man forstår intentionalitet som mental kraft og ikke som hos Poulsen alene som mental tilstand i form af oplevede og/eller reflekterede intentioner.

Katzenelson har i et tidligere nr. af *Bulletinen* (1996) klargjort, at intentionalitet og intention ikke er det samme. Mens intentioner henviser til bevidst reflekterede begrundelser for "hvorfør" man gør og siger, som man gør og siger, da er intentionalitet i bredere forstand betegnelsen for de ikke bevidstgjorte bevæggrunde eller rettedheder, der ligger indlejret i meget af det, som mennesker uden videre eftertænksomhed bare gør og siger. I forhold til Poulsens betragtninger er pointen, at intentioner kan forstås som mentale tilstande af reflekteret opmærksomhed mod, "hvorfør" man gør som man gør, mens intentionalitet i bredere forstand viser hen til de mentale kræfter af rettedhed, der ligger indlejret i menneskers gøren og laden, uanset om de har en klar reflekteret oplevelse (mental tilstand) af, "hvorfør" de gør som de gør.

Hvis selvet som struktur anskues som en dynamisk-strukturel organiserende *grund* af de former for basal intentionalitet (som mentale kræfter), på hvilke selvoplevelser og selvafrænsninger (som mentale tilstande) står som *figur*, da henviser selvet ikke direkte til hverken de selvoplevelser mennesker har eller de selvafrænsninger, de gør sig. I det hele taget henvises der i så fald ikke til noget mennesker *har*, som en ting, eller en indre homunculus ⁴. Som dynamisk-strukturel organisering af intentionalitet henviser selvet til det mennesker *er* i det de *gør*. Selvet er med andre ord betegnelsen for det man *er* og *gør*. At dette noget som man *er* og *gør* (i takt med den kognitive udvikling bl.a.) bliver i stand til at tage sig selv som genstand for refleksion, og således også kan anskues som noget man *har* - nemlig som en genstand-for-refleksion - ændrer ikke på, at dette noget i realiteten først og

⁴ Lad mig for en sikkerheds skyld tilføje, at betegnelsen psykisk struktur skal forstås som en metafor for de vedvarende psykiske organiseringsmønstre, der former vores måde at forholde os til os selv, andet og andre på over tid (for-, frem- og nutid). At mønstrene er vedvarende betyder ikke at de er statiske, men blot at de er robuste mod forandring. Psykiske strukturer er altså ikke tredimensionale objekter inde i hovedet på os. Sådanne dannelser findes i fysiske rum, ikke i psykiske (Wolf, 1989, pp. 385-386).

fremmest er noget man *er* og *gør*. Antagelser om selvet som noget man har, fører til den art af reifikationsforestillinger, som Poulsen advarer mod andetsteds (1994, pp. 380-381), og som jeg er enig i er uheldige. Pointen er blot, at det er reifikationsforestillingerne og ikke begrebet om selvet, der er problemet.

Anskuet som dynamisk-strukturel organisering af distinkt menneskelig rettedhed i betydningen *intentionalitet* er selvet ikke kontradefineret. Som det ovenfor nævnte om mentale kræfter, er en bestemt dynamisk selvorganisering til stede uanset om man har opmærksomheden rettet mod sig selv i form af bestemte selvoplevelser eller i situationer, hvor man forstår sig selv i modsætning til andre. Hvordan man oplever sig selv er en ting. Hvorledes man qua sin dynamisk strukturelle selvorganisering reelt er-og-gør-ting-i-verden er en anden ting. Poulsen har vel hovedsageligt øje for det første.

Referencer

- Bae, B. (1988). Voksnes definitionsmagt og barns selvoplevelse. *Norsk Pædagogisk tidsskrift*, 72 (4): 212-228.
- Bertelsen, P. (1994). *Tilværelsesprojektet*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Bertelsen, P. (1994). For evigt forbundet: de almenpsykologiske potentialer i Kohuts selvpsykologi. *Psyke & Logos*, 15 (1), 267-315.
- Bruner, J. (1998). *Mening i handling*. Århus: Forlaget Klim.
- Hansen, J. (1998). Dannelse, uddannelse, person og faglighed: om kvalificeret selvbestemmelse som dannelsesidé. *Psyke & Logos*, 19(2): 387-414.
- Hansen, J.T. (1999). Selvpsykologi som grundlag for forståelsen af pædagogiske samspilsrelationers psykodynamiske dimensioner. I: Erik Axel m.fl. (red.). *Virksomhed, viden, læring*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hansen, J.T. (1999a). Stilladseringers selvobjektdimension: med blik for udvikling af fænomenologisk tilværelseskompetence. I: J.T. Hansen & Klaus Nielsen (red.). *Pædagogisk stilladsering af læring og udvikling*. Århus: Forlaget Klim.
- McAdams, D. (1993). *The stories we live by: personal myths and making of the self*. New York: The Guilford Press.
- Merleau-Ponty, M. (1994). *Kroppens fænomenologi*. Det lille forlag.
- Pahuus, M. (1997). *Holdning og spontanitet: pædagogik, menneskesyn, værdier*. Forlaget KvaN.
- Poulsen, A. (1994). Selvet?. *Psyke & Logos*, 15 (2): 378-391.
- Poulsen, H. (1993). *Guds kærlighed og menneskenes*. Aarhus Universitetsforlag.
- Wolf, E. (1989). The psychoanalytic self psychologist looks at learning. I: Kay Field et.al. (eds.): *Learning and education: Psychoanalytic perspectives*: 377-394. Madison: International Universities Press inc.